

FORMES D'ACCIÓ POLÍTICA NO IDENTITÀRIES

En bona part de la literatura referent al concepte d'acció i participació política col·lectiva la qüestió és desenvolupada des de diverses teoritzacions i anàlisis que acoten i defineixen aquest àmbit d'estudi al concepte de '**moviment social**'. La psicologia col·lectiva, per exemple, ha donat una forma de veure els moviments socials destacant el caràcter emocional i desorganitzat dels moviments de masses (Le Bon, 1895). Aquesta posició ha sigut criticada per part de les perspectives de mobilització de recursos que afirmen que els moviments socials i les accions col·lectives que desenvolupen segueixen una lògica de grups racionalment organitzats que busquen determinats objectius i el seu origen i posterior desenvolupament depèn dels recursos d'organització dels quals disposen. Aquesta perspectiva destaca el caràcter racional i la orientació dels moviments cap a la maximització dels beneficis, basats en el càlcul de costos i avantatges de la participació en el moviment (Laraña, 1999). Encara que aquestes dues perspectives es diferencien al posar l'èmfasi en el caràcter irracional o racional de l'acció col·lectiva, comparteixen una concepció d'un subjecte col·lectiu homogeni i/o indiferenciat.

En bona part de la literatura referent al concepte d'acció i participació política col·lectiva la qüestió és desenvolupada des de diverses teoritzacions i anàlisis que acoten i defineixen aquest àmbit d'estudi al concepte de '**moviment social**'. La psicologia col·lectiva, per exemple, ha donat una forma de veure els moviments socials destacant el caràcter emocional i desorganitzat dels moviments de masses (Le Bon, 1895). Aquesta posició ha sigut criticada per part de les perspectives de mobilització de recursos que afirmen que els moviments socials i les accions col·lectives que desenvolupen segueixen una lògica de grups racionalment organitzats que busquen determinats objectius i el seu origen i posterior desenvolupament depèn dels recursos d'organització dels quals disposen. Aquesta perspectiva destaca el caràcter racional i la orientació dels moviments cap a la maximització dels beneficis, basats en el càlcul de costos i avantatges de la participació en el moviment (Laraña, 1999). Encara que aquestes dues perspectives es diferencien al posar l'èmfasi en el caràcter irracional o racional de l'acció col·lectiva, comparteixen una concepció d'un subjecte col·lectiu homogeni i/o indiferenciat.

Per altra banda, en les d'aproximacions properes al pensament marxista el principi d'explicació ha estat la noció de "classe social". Aquesta explicació assumeix una relació necessària entre estructura social i actor polític, on la possibilitat de transformació social mitjançant l'acció política està definida per la seva posició en aquesta l'estructura social (Laclau i Mouffe, 1985). Així, la classe obrera, organitzada conscientment, té la missió històrica de la transformació social a través de l'acció col·lectiva que es genera per l'establiment dels seus interessos com classe explotada (Kautsky, 1917).

Aquesta visió d'un únic agent social per a la transformació social, ha estat criticada des de postures postmarxistes. Laclau i Mouffe (1985), per exemple, acusen a aquesta postura

d'essencialista en tant que assumeix una relació necessària entre la transformació social i un agent definit en termes de la seva posició dins l'entramat econòmic i social, dins les relacions de producció. Segons aquestes autores, la postura marxista tradicional promulga un "subjecte" universal en el context d'una història única, en la que existeix un "per a si" de la classe obrera que és necessari descobrir, bé per el seu propi devenir històric o bé amb l'ajuda de l'avantguarda il·lustrada, per dur a terme la seva missió.

Autors contemporanis com Harvey (1998), sostenen que es necessari reprendre la categoria "classe social" clàssica de l'anàlisi marxista com a principal articuladora de la lluita política, adduint la perdurabilitat del sistema d'opressió econòmica pròpia del capitalisme. Des d'aquesta postura, altres lluites basades en una política de la identitat i que persegueixen la justícia social, així com també les seves possibilitats últimes d'acció social i de protesta, romanen subordinades i condicionades pels requeriments dinàmics dels conflictes de classe. L'explotació de classe seria doncs, per a aquest autor, ontològicament diferent a les formes d'explotació subjectiva que denuncien els moviments social basats en polítiques de identitat, la qual cosa, segons la crítica que fa McRobbie (1992), perillosament donaria prioritat – fins i tot respecte a la urgència política – a les relacions econòmiques per sobre de les culturals.

Això posa de manifest la distinció entre, per un costat, el conflicte de classe com a constitució "objectiva" de la forma d'explotació capitalista i, per un altre, les lluites "subjectives" fruit d'opressions culturals que emanen de diferents grups socials constituïts com moviments socials identitaris. Tanmateix, el postmarxisme, des del punt de vista de McRobbie (1992), posaria de manifest que la noció de classe es també un producte de processos històrics contingents en el joc de definicions conformades en terrenys polítics, ideològics i econòmics. Per a aquesta autora, la direcció d'un moviment no ha de ser cap a alguna subjectivitat universal, sinó cap a una identitat que mantingui "la dignitat d'allò específic" (McRobbie, 1992: 725).

Posteriorment, les teories dels anomenats 'nous moviments socials' han mostrat les limitacions de l'aproximació al estudi dels moviments socials com només organitzacions vers a la mobilització per recursos concrets o com representants d'actors que es situen en una estructura social homogènia (la classe obrera), per explicar els moviments sorgits a partir de la segona meitat de la dècada dels 60 (com per exemple, el moviment feminista, gay i lèsbic, "black power", etc.) Aquestes perspectives han postulat que el que compartien els membres d'aquests grups no era la seva posició dins de l'estructura social, sinó una característica identitaria que els col·locava en formes d'opressió concretes com les de gènere, raça, opció sexual, etc. (Barker i Dale, 1998). A partir de les identificacions amb aquestes categories de subjecte s'han conformat grups que prenen accions contra diferents formes de discriminació (patriarcat, racisme, homofòbia...). Aquests estudis han definit als "nous moviments socials" com accions col·lectives que busquen el reconeixement de les condicions d'opressió d'aquests col·lectius i busquen formes d'aconseguir tant reivindicacions concretes (per exemple, lleis

específiques per problemàtiques sorgides d'aquesta opressió) com transformacions simbòliques a partir del canvi de valors que promouen (Melucci, 1996). En corrents feministes (Cigarini, 1995; Pateman, 1988; Violi, 1997), per exemple, es postula la necessitat de la constitució del subjecte femení com agent de transformació social a partir de les diferents experiències de "ser dona" que comparteixen un basament comú fonamentat en l'experiència corporal de la diferència sexual.

Com hem vist, les diverses perspectives teòriques sobre moviments socials comparteixen la idea d'un actor social homogeni que desenvolupa l'acció política. És a dir, l'assumpció de la necessitat d'apel·lar al subjecte polític com a fonament per a l'acció política col·lectiva. Aquesta idea ha estat fortament qüestionada des de diverses posicions i un dels àmbits on han proliferat les discussions entorn a la idea de subjecte polític ha estat el del feminisme, des d'on històricament l'estratègia política fonamental ha estat visibilitzar el subjecte femení mitjançant polítiques d'identitat i diferència. Aquestes perspectives es basen en la noció d'identitat per definir les característiques dels seus membres i amb referència a les formes d'opressió que es pateixen per raons d'aquesta identitat. Dins de certes aproximacions feministes, per exemple, es pren la diferència sexual com definitòria de l'essència del feminisme (Cigarini, 1995; Pateman, 1988; Violi, 1997).

Les perspectives esmentades de la identitat i diferència han rebut crítiques per raó de la homogeneització, universalització i tecnologies de representació que resulta d'una única lògica de la identitat basada en la diferència sexual (Mouffe, 1992; Haraway, 1995). Així, es produeix un únic subjecte femení que oblida i oculta les diferents experiències femenines (com de "dona negra", "dona homosexual", "dona llatinoamericana"...). Les perspectives d'autores com Mouffe (1992) i Haraway (1995) critiquen la relació necessària entre subjecte identitari i acció política; afirmant que el subjecte d'aquesta acció es pot entendre més aviat, com un conjunt de "posicions de subjecte" en relacions de inclusió/exclusió, discursos i pràctiques en les que es creen els límits d'aquestes posicions. D'aquesta manera han incidit en la deconstrucció del subjecte racional, modern i transparent, propi del que s'han denominat els discursos "il·luministes" del subjecte i han postulat el caràcter incomplet del subjecte i de les seves possibilitats de connexió (parcial, precària) en el entramat de condicions històriques, socials i polítiques canviants (Mouffe, 1992). En lloc de "qui soc?" o "qui parla?" (preguntes pròpies de les concepcions del subjecte com unitat), la pregunta que correspon a la concepció de posicions - subjecte es "des d'on estic parlant?" (Fuss, 1989).

Zietkiewicz y Long (1999) en un estudi realitzat en el context de Sudàfrica, argumenten que la insistència en l'essencialisme que situa a les dones en el seu rol de mares o en la llar té el risc de reafirmar aquests rols més que no pas d'alliberar a les dones. Un possible efecte de la política de la identitat o afinitat entre dones es el de limitar la tasca feminista més que

desenvolupar-la en el sentit que naturalitza els rols femenins i les condicions d'opressió que aquests puguin comportar en contextos concrets.

De manera semblant Butler (1990) emfasitza que el subjecte feminista resulta estar discursivament constituït pel mateix sistema polític que se suposa que facilitarà la seva emancipació. Això es torna políticament problemàtic si s'accepta que el sistema produeix subjectes amb gènere sobre un eix diferencial de dominació. Apellar a aquest mateix sistema per a l'emancipació de les 'dones' resulta contraproductiu. Per contra, considera que la crítica feminista hauria de produir comprensions que permetessin entendre com es produeix i restringeix la categoria de les dones des de les pròpies estructures de poder. Segons aquesta autora, *“Sense la pressuposició ni l'objectiu de 'unitat', que en ambdós casos s'institueix en el nivell conceptual, poden sorgir unitats provisionals en el context d'accions concretes que tenen propòsits diferents a l'articulació d'una identitat. Sense l'expectativa obligatòria que les accions feministes han d'instituir-se des d'una identitat estable, unificada i acordada, aquestes podrien iniciar-se més ràpidament i ser més compatibles amb moltes 'dones', per a qui el significat de la categoria és permanentment discutible(...) Així, una coalició oberta afirmarà identitats que alternament s'institueixen i s'abandonen d'acord amb els objectius del moment; serà un conjunt obert que permet múltiples convergències i divergències sense obeir a un telos normatiu de definició tancada. (Butler, 1990:48)”*

Les relacions contingents i no predeterminades que s'estableixen entre varies posicions, a partir de la crítica a la noció de subjecte identitari – i de la relació necessària, en aquest cas, entre diferència sexual i pertinència a la categoria “dona” – es diuen, segons Laclau i Mouffe (1985) **“articulacions”**. Les articulacions són relacions precàries i situades històricament on es fixen significats que, per un costat, defineixen les posicions de subjecte de qui participa i, per un altre costat, es formen com antagònics a altres grups i significats socials. Articulació, doncs, és una associació significativa entre diverses coses. Significativa en el sentit que és important per les persones que s'hi involucren i en el sentit que significa els elements de la relació (Haraway, 1992). És, per tant, un espai polític. No hi ha fonaments últims; però hi ha fonaments parcials, contingents, temporals.

Les relacions articulatòries, per tant, no pressuposen una categoria de subjecte fixe, tancada i/o homogènia, sinó que la noció de subjecte roman travessada pel caràcter polisèmic ambigu i incomplet propi d'aquestes relacions. Es dona un doble moviment: per un costat un moviment de descentrament que evita la fixació d'identitats al voltant d'un punt preconstituït (com en algunes de les perspectives de la diferència sexual esmentades anteriorment), i per un altre el moviment oposat, la institució de punts nodals que permeten les articulacions entorn a fixacions precàries i dinàmiques de significats des de les quals és possible accedir a una pluralitat de pràctiques polítiques. La fragmentació, incompletut i pluralitat d'identitats emergents no necessàriament significa una pèrdua de capacitat política sinó que pot ampliar camins cap a

noves formes de lluita que puguin crear condicions que siguin més difícils de manipulació i control (McRobbie, 1992: 723).

Segons López Petit (2003), les polítiques de la identitat i la diferència pròpies dels 'nous moviments socials' han partit de la constitució d'un subjecte polític que ha estat subjectat pel poder mitjançant la normalització de la diferència i la neutralització de la seva capacitat crítica. Els anomenats nous moviments socials s'han desenvolupat des de categories identitàries que els permeten expressar el malestar social posant de manifest la seva diferència. La forta institucionalització que han sofert aquests moviments en els darrers anys obeeix, segons aquest autor, al procés d'especialització que ha suposat que cada moviment es dediqués a un àmbit i una reivindicació específica que determina la identitat del grup. En la mesura que aquests moviments han buscat un espai polític, amb l'amenaça constant de l'exclusió i la guettització del moviment, i han apostat per la visibilització de les seves reivindicacions, la seva diferència ha estat normalitzada i institucionalitzada.

Com hem vist, les perspectives teòriques esmentades anteriorment comparteixen la crítica al concepte de moviment social vinculat a la noció d'un actor social homogeni des d'on es desenvolupa l'acció política.

La política de l'articulació, assentada en els coneixements parcials i situats de Haraway (1995), nega la centralització d'un únic actor polític que parla en nom de tots i assumeix un nou col·lectiu funcional on la responsabilitat recau sobre tots els elements que el conformen, actors material-semiòtics, humans i no humans. La política de l'articulació no privilegia una comprensió que emfasitza la mera vinculació entre actors humans sinó que incorpora la materialitat en el si de les relacions articulatòries, fet que permet incorporar, per exemple, el paper que les noves tecnologies estan jugant en aquestes relacions.

En una articulació es donen multiplicitat de formes de relació i subjectivitats no predeterminables, negant la possibilitat de remetre a certes condicions que determinin les identitats emergents d'aquest procés. En paraules de García Dauder i Romero (2002:16), en un article on reflexionen precisament sobre el potencial teòric-polític del concepte d'articulació, afirmen que "la promesa de l'articulació va ser la descentralització dels personatges centrals de les polítiques de la identitat, alhora que el reconeixement de les seves diferències i demandes particulars". Així també, "les polítiques de l'articulació, lluny de partir de l'existència d'un subjecte determinat sobre el que organitzar una estratègia política, conforma la identitat dels seus subjectes en el mateix exercici articulador" (2002:16). És a dir, aquesta pràctica articulatòria estableix una relació entre elements on la identitat d'aquests resulta modificada com a resultat d'aquesta pràctica (Laclau i Mouffe, 1987). Una de les característiques de l'articulació és que les col·lectivitats alberguen simultàniament allò comú alhora que allò múltiple gràcies a la seva diferència constitutiva, tant entre varis col·lectius i moviments com a

l'interior d'aquests mateixos. Aquest aspecte facilita l'aparició de certs conflictes movilitzadors a l'interior dels processos articuladors que suposen la pròpia base de la seva politització. La diferència esdevé així, seguint a Butler (1997: 269), en la condició de possibilitat de la identitat, o millor, en el seu límit constitutiu: allò que fa possible la seva articulació i, al mateix temps, allò que fa impossible qualsevol articulació final o tancada.